

метафизични величини като Бога и служенето на другите. Това по някакъв начин опровергава думите на самия Попович, че смисълът на брака се състои не в благословията на попа, а на природата. Героите надмогват природния модел, за да оживее културният и духовният модел. В последната си пиеса Яворов дава знак за извеждане на метафизичната проблематика в творчеството на друго ниво, необичайно за цялостното му творчество дотогава.

ЛИТЕРАТУРА:

1. *Тенев Л.* Разкъсани мрежи. – София: Български писател, 1984;
2. *Топалджикова А.* „Когато гръм удари ... как ехото заглъхва” Феноменът на огледалото – няколко различни гледни точки към него // Българското драматургично наследство: нови прочити. – София: ИК Проф.Петко Венедиков, 2006;
3. *Тумпаров Н.* „Когато гръм удари”, драма от П. К. Яворов // Демократически преглед. – 1912-1913. – Кн. 9-10. – С. 1241–1252 // Български театър. – Т.2.: Документални материали 1900-1917: Свитък втори: 1907-1917. Съст. Св. Байчинска. – София, 2012. – С. 835;
4. *Протич А.* „Когато гръм удари...”, драма в 3 акта от П.К.Яворов // Пряпорец. – 1913. – №25, 26, 27, 28 от 15, 16, 17, 18 10.1913 // Български театър. – Т. 2: Документални материали 1900-1917: Свитък втори 1907-1917. Съст. Св. Байчинска. – София, 2012. – С. 835;
5. *Шишманов И.* „Когато гръм удари” от П.К.Яворов // Свободно мнение. – Кн. 11, 9.11.1913. – С. 3-14 // Български театър. – Т. 2: Документални материали 1900-1917: Свитък втори 1907-1917. Съст. Св. Байчинска. – София, 2012. – С. 860-861;
6. *Яворов П.* Събрани съчинения. – Т.3. – София: Български писател, 1960.

Карацуба М.Ю. (Київ, Україна)

Архетип інцесту як порушення заборони у слов'янській народній баладі

У наведеній нижче статті подається розгляд одного із показових мотивів у народній баладі слов'ян – мотив інцесту (кровозмішування) : класифікація і трансформація мотиву у різних слов'янських народів, показові сюжети, етичні настанови у народних баладах з мотивом інцесту. Простежується також тісний зв'язок мотиву із віруваннями окремих слов'янських народів.

Ключові слова: *інцест, сюжет, народна балада, мотив.*

В приведенной статье рассматривается один из распространенных мотивов в народной балладе славян – мотив инцеста (кровосмешения): классификация и трансформация мотива у разных славянских народов, показательные сюжеты,

этические ориентиры в народных балладах с мотивом incesta. Прослеживается также органическая связь мотива с верованиями отдельных славянских народов.

Ключевые слова: *incest, сюжет, народная баллада, мотив.*

In the resulted article one of widespread reasons is examined in the folk ballad of Slavs is reason of incesta (incests): classification and transformation of reason for different Slavonic people, model subjects, ethics orienteer in folk ballads with reason of incesta. Organic connection of reason is traced also with the beliefs of separate Slavonic people.

Key words: *incest, subject, folk ballad, reason.*

Насамперед наведемо кілька вступних зауваг, пов'язаних із витоками появи мотиву інцесту у значному прошарку фольклорних текстів на слов'янських теренах. Інцест, інакше – кровозмішування – доволі популярний мотив у народній творчості, зустрічається у різних жанрах фольклорних творів, зокрема у казках, баладах, народних піснях. Безперечно, у повсякденному житті кровозмішування перебувало у суспільстві під забороною.

У слов'янському фольклорі тема інцесту представлена кількома групами оригінальних текстів. Так, у болгарському фольклорі наявні міфологічні оповідання про кровозмішування між різностатевими близнюками, в яких відтворено сюжет про «небесне весілля». Давність подій, коли відбувся інцест, що сягає часів першотворення на планеті, відтак належить до найбільш нечисленних текстів, де цю подію зображено як нормальну і виправдану. Інцест може знаменувати появу нового космічного циклу, як, скажімо, у фольклорі південних слов'ян (інцест із братами зустрічаємо у легендах про Бабу Марту). До речі, звернення до теми інцесту брата і сестри пов'язується із купальським циклом, зокрема, із багатьма святковими обрядами на Івана Купала. Корені цього явища, вочевидь, треба пов'язати із уявленнями про сексуальну свободу на цей період, з іншого боку, саме із цим святом пов'язане ворожіння на нареченого та інші матримоніальні ритуали. Зокрема, в Сербії в ніч на Іванів день дівчата вирушали в гори, запалювали там багаття і співали пісні про Марту і її дев'ятьох братів, вочевидь наявний натяк на кровозмішувальні стосунки. Виконання балад про інцест на Іванів день – характерний обряд і у словенців.

Підкреслимо, що у народних баладах інцест завжди рішуче засуджується, даремно ті, що його вчинили, вважали себе не гідними жити серед людей після цієї жахливої події, незрідка накладали на себе руки чи усамітнювались до кінця життя.

Ще одна важлива тема пов'язана із наслідками інцесту та покарання за нього. Показовими у цьому відношенні видаються нам тексти балад східнослов'янського регіону, наслідки інцесту в окремих баладах виявляються різними, порівняємо, скажімо, мотиви перетворення брата і сестри на квітку, чи мотив, коли брата і сестру не чіпають хижі звірі, чи, наприклад, коли вони не можуть потонути у воді, або принципово інший мотив – коли брата і сестру не беруть до монастиря після трагічної події – інцесту.

Цікавими також є етиологічні вірування щодо мотиву інцесту, промовистими у цьому відношенні виступають тексти, що належать до болгарської народної традиції. Саме з інцестом пов'язували давні вірування щодо походження плям на місяці. Близькі родичі, що вступили у аморальні стосунки, порушивши табу, переступивши моральну межу, каралися Богом, і потрапляли на місяць. Саме із кровозмішувальним злочином пов'язувалися у народній уяві численні стихійні лиха – шквальні вітри, проливні дощі й грози, кривавий дощ, повінь – як своерідна помста природи і покарання за інцест. Наслідки кровозмішувальних стосунків для родичів теж були страшними, зображувалися різні аномалії у розвитку народжених після інцесту немовлят – діти були слабкими і хворобливими, мали зовнішні і психічні вади, можливим було також народження відьми, вурдалаки, вампіра чи змія, зрідка на цих істот перетворювалися учасники інцесту.

Ще більш оригінальним є зв'язок мотиву інцесту, як і деяких інших мотивів «дива», дивовижних, непересічних подій, з апотропеїчними уявленнями. Так, скажімо, на Юр'їв день, аби захистити свіже молоко від відьомського ока, під стріху селянської оселі ставили хлопчика і дівчинку (брата і сестру), одягали їх у святкове вбрання, промовляючи, що тоді лише відьма зможе забрати молоко з коров'ячого вимені, коли зійдуться у шлюб ці діти. Такий обряд пов'язують із македонською народною традицією.

У статті Т.Агапкіної про інцест у словнику «Славянская мифология» («Слов'янська міфологія») [1] з інцестом пов'язується також походження матерної лайки. У російських народних віруваннях наявний сюжет, коли у результаті підступних дій диявола чоловік убив батька, взяв шлюб із матір'ю, відтоді, лаючись, він згадував її ім'я.

Розвиваючи далі функціонування мотиву інцесту в народній традиції слов'ян, зауважимо, що в основі сюжету багатьох балад і практично усіх слов'янських народів присутній мотив інцесту брата і сестри, матері і сина, такого, що відбувся, чи того, якого вдалося уникнути. Така тематика наявна

й у жанрі історичної балади, що тематично пов'язана із боротьбою слов'янських народів проти татарського та турецького поневолення.

Подібний мотив простежується у народних поетичних зразках слов'ян, насамперед у болгарських і македонських піснях про брата і сестру – подружжя і про матір – їхню рабину: «Яничар і Руса Драгана», «Хан Татар і Тодорка», у баладах про Михайла-воеводу, а також у пісні сербів і хорватів про брата, який забирає у полон сестру, можливий варіант – купує її на невільницьком ринку. Схожі мотиви, до речі, спостерігаються і в українських та білоруських піснях та баладах, аналоги є і в російському фольклорі. Зауважимо, що драматизм оповіді як показова ознака жанру набуває у баладах цього циклу нечуваної сили, до сюжету залучено обов'язкові несподівані збіги і випадковості, що тягнуть за собою жахливі наслідки.

Варто погодитися із тезою Б. Путилова стосовно змін і трансформацій, яких зазнала тема інцесту: показовою у цьому відношенні стає баладний мотив про інцест брата і сестри [6, 4] – від міфічних сюжетів про брата і сестру як «перших людей», що беруть шлюб, від яких бере свій початок рід людський, а також світ птахів і тварин, до більш пізніх уявлень про інцест як жахливий побутовий учинок, витоки якого слід шукати або у випадковому збігові обставин, або у свідомому порушенні морально-етичних норм. Зауважимо, що оцінка стосункам із кровозмішуванням у перших давніх архаїчних текстах дається різна – від ідеалізованого трактування до сприйняття такого вчинку як страшного злочину, що заслуговує на покарання.

У народних баладах на слов'янських теренах поширеними є уявлення про інцест як нечувано жахливу подію, дізнавшись про яку герої відчують сором, жах і відчай, найчастіше наявний сюжет попередження інцесту, і усунення при цьому, не в останню чергу, протиріч і конфліктів у межах родини, особливо у періоди національного поневолення. Коли ж інцест все-таки відбувся, шляхи учасників розходяться, вони знаходять собі притулок у віддалених куточках, подалі від людського ока – у глухому лісі, у монастирських стінах, насамперед аби уникнути зустрічі одне з одним, нечисленними є епізоди із самогубством учасників інцесту.

Практично усі сюжети представлено як непередбачений інцест, сказати б, інцест через незнання про близькі родинні стосунки, відтак можна говорити про відсутність провини героїв, вони – лише жертва збігу обставин, адже часто-густо їх (йдеться про брата і сестру) було розлучено у ранньому дитинстві родичами, або їх полонили турки чи татари.

У баладах раннього періоду, тобто у найбільш архаїчних текстах, зустрічаємо ідею невідворотності долі героїв, які обов'язково мають зустрітися і покохати один одного. Ніби сперечаючись із неминучою долею, фатумом, близькі намагаються розвести, розлучити їх, аби позбавити небажаного шлюбу. Проте усі намагання уникнути їхньої зустрічі у дорослому віці незрідка видаються марними. Тоді на часі інший спосіб уникнути інцесту – залишити пам'ятний знак на тілі дітей, своєрідну мітку, яка допоможе їм пізнати один одного. Таке застереження виявляється доречним, у багатьох баладах сестра пізнає брата саме завдяки таким знакам, це може бути родимка, шрам, пляма тощо. Сам процес пізнання відбувається у промовистий спосіб, йому можуть передувати певні природні застороги – сильний вітер, що гасить полум'я, чи навіть кривавий дощ. Нечисленими є й балади, зокрема, характерні для болгарської народної традиції, про ще більш жакливі наслідки інцесту – народження неповноцінної дитини, дитя-чудовисько обов'язково має бути знищеним.

Зауважимо, наявність мотиву інцесту у народній баладі може виступати незаперечним свідченням аналізу цього явища із позицій моралі досконалої патріархальної родини, в якій наявні усталені уявлення про спосіб взаємин між її представниками, про своєрідну родинну мораль. Оскільки інцест рішуче засуджується, йому не має не лише виправдання, але і логічного пояснення у світлі нового бачення родинних взаємин, появу такого мотиву слід тлумачити як свідчення рішучого розриву із архаїчними уявленнями про родинний устрій. А якщо пояснення цього явища не знаходиться, залишається лише трактувати його як таке, що суперечить добрій волі людини, адже є вищі сили, рок, сильніші за неї.

Цікаво також відстежити форми інцесту, характерні для баладних традицій різних слов'янських народів. Скажімо, у російській народній баладі характерними виступають такі форми інцесту, як то: інцест між братом і сестрою (герой одружується із своєю сестрою, знаючи про родинні зв'язки, герой одружується із сестрою, не знаючи про них – інцест у формі шлюбу, наприклад, балади «Брат одружився із сестрою», «Парубок звільняє дівчину із полону»); інцест як результат насильства (брат/брати здійснюють насильство над сестрою, не відаючи про родинні стосунки) – інцест у формі насильства – «Діти удовиці»; інцест між матір'ю і синами, братами і сестрами, коли матір просить сина чи синів взяти її чи їхню сестру за дружину.

На всьому українському просторі також популярними є народні балади про кровосуміш, проте безпосереднє зображення інцесту як такого – відсутнє. Наявність мотиву інцесту в окремих варіантах баладних творів не означає, що фольклорний твір бере свій початок у добу функціонування патріархальних відносин, - цей мотив потрапляє до фольклорних сюжетів як норма хронологічно далеко віддаленої від сьогодення дійсності і як такий, що отримав рішуче засудження з позицій народної моралі пізнішого часу, особливо від доби християнізації суспільства. В українській баладі інцест недвозначно розглядається як негативне протиприродне явище, проте не є відкриттям, що в старовинних космогонічних міфах, у давньогрецькій міфології подружнє життя богів, близьких родичів (братів і сестер, батька й дочки, матері й сина) – явище звичайне і цілком ординарне. Народна свідомість і мораль трактує інцест як трагічну аномальну подію, а відтак – цей учинок є порушенням суворих заборон. Тому, очевидно, й практичне його зображення у текстах народних балад – відсутнє.

Дослідники української балади відносять народні балади про інцест до найдавніших пластів народної творчості, серед найбільш поширених сюжетів наводять добре відому баладу про сестру та її дев'ятьох братів, що є розбійниками. Нагадаємо, що представлений текст існує у понад ста різних варіантів, найбільш показовим і промовистим нам видається балада «Жила вдова на Подолі», де за сюжетом дев'ять синів і єдина дочка матері, що жила на Подолі, зустрічаються після тривалої розлуки, коли сестра їх уже вийшла заміж за крамаря, а брати давно стали розбійниками. Перевозячи разом із чоловіком крам, сестра стає жертвою нападу братів у лісі, чоловіка її вбито, а її брати забрали із собою (наводимо рядок: «Взяли крамаря убили, а крамарку полюбили»). Дізнавшись про родинні зв'язки, нападники відмовляються від награваного, хочуть віддати його сестрі, але та забажала, аби вони повернули до життя її коханого чоловіка: «Ой не треба мені та й золота того, А віддайте мені крамарика мого». В іншому варіанті подібний сюжет зафіксований на Закарпатті у народній баладі «Била в Дана красна жона». У центрі балади – образ вродливої дівчини Данихи (від імені її чоловіка – Дана). Аби знаходитися подальше від суєтного світу Даниха з родиною знаходить притулок у кам'яному будинку в лісі. Проте вночі до їхньої мирної оселі вдираються розбійники, вбивають її чоловіка і сина, а самі проводять з нею ніч. Тільки один її брат не чіпав, за що йому подаровано життя – коли брати довідалися, що Даниха – їхня сестра, вони піднялися на високу гору і стрибнули у глибоку воду. Сталося

диво – вісім братів навіки пропали у воді, а менший брат, що не чіпав сестри, весь час випливав із води на поверхню. Отже, як бачимо, справедливість відновлено, також в останньому епізоді показовим є звернення до споконвічного вірування про очищувальну силу води, адже порятунку від страшного злочину розбійники шукають саме в ній, тут маємо звернення до пласту архаїчних вірувань про зцілювальну і відновлювальну силу води.

Простежується також мотив інцесту між сином і матір'ю, скажімо, у баладі «Ходило дівчатко коло визлої води», де у хазяйку-шинкарку закохується її син, якого разом з братом вона народила поза шлюбом і після народження викинула до «визлої води», яка, проте, винесла її дітей на берег. Через багато років сини випадково потрапили до її шинка. Один із них, дізнавшись правду, перешкоджає шлюбу матері і брата. Сюжет з інцестом, як бачимо, широко представлений і в українській народній баладі.

Насамкінець зауважимо, що ідейне наповнення балади про інцест може бути адекватно трактоване за умови врахування поєднання у сюжетній структурі двох різнопланових первинних світоглядів та подальші зміни в його трактуванні, спричинені плином часу та впливами регіональних фольклорних традицій. Язичницька духовна спадщина використана у цьому випадку для художньої аргументації і панування засад нової моралі, що засуджувала інцест, а також для чергового триумфу настанов християнських релігійних учень, тому можемо зауважити, що балади з розробкою цього сюжету належать не лише до загальноукраїнського, а й до загальнослов'янського та світового культурного фонду.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Агапкина Т.А.* Инцест [электронный ресурс] // Славянская мифология. Словарь. – режим доступа к кн.: <http://pagan.ru/slowar/i/incest8.php>; 2. *Горалек К.* Взаимосвязи в области славянской народной баллады // Русский фольклор. – 1963. – Вып. 8. – С. 100-101; 3. *Гримич М.В.* З історії двох українських народних балад про інцест // Народна творчість та етнографія. – 1990. – №3. – С. 38-41; 4. *Краюшкіна Т.В.* Мотив инцеста в русских народных волшебных сказках и балладах [электронный ресурс] // Центр славяноведения ИИЭА ДВО РАН. – режим доступа к ст.: <http://refdb.ru/look/1432303.html>; 5. *Мелетинский Е.М.* Об архетипе инцеста в фольклорной традиции // Фольклор и этнография. – Л., 1984; 6. *Путилов Б.Н.* Исторические корни и генезис славянских баллад об инцесте. – М., 1964.